

Марта М. Вукотић Лазар

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
Филозофски факултет. Катедра за историју уметности
marta.vukotic@gmail.com

Улога архитекте Николе Добровића на имплементацији савремених урбанистичких и архитектонских теорија и поетика у институционално планирање урбаног развоја Београда

Прилог сагледавању и тумачењу „Добровићевог Генералштаба“ у контексту визије „Великог Београда“

У раду се скреће пажња на „Добровићев Генералштаб“ (1956-1965) као на докуменет епохе којој је градитељ припадао и као на симбол Добровићевог професионалног деловања на простору Србије и Београда, овога пута кроз недовољно истражено поље његове истрајне борбе на стварању урбанистичког кадра, непосредно након окончања Другог светског рата у периоду тзв. „Обнове и Изградње“, а по упутствима која су пулсирала у складу са европским и светским трендовима тога доба. Реч је о поукама важним за обликовање једне нове урбане културе, засноване на креирању уметничког односа града и људи у њему, а у циљу спајања разнородних елемената у организовану целину, какав је некада био и Комплекс зграда на углу улица Немањине и Кнеза Милоша, данас познат као „Добровићев Генералштаб“. Београд нема доследније спроведеног просторно-композиционог потеза од овог ансамбла, којег сачињавају две зграде и кула, а чију целовитост није нарушавао ни пресек широког уличног коридора.

Кључне речи:

град, градитљско наслеђе, уметност, урбанизам, историја архитектуре

Увод

Визионарски рад архитекте Николе Добровића (1897, Печуј-1967, Београд) на осмишљавању „Великог Београда“, метрополе на Сави и Дунаву, и његов удео, како на изградњи Новог Београда, по његовој замисли

средишњег дела будућег „Великог Београда“, тако и на изради „Идејног Генералног плана реконструкције Београда“ (завршеног 30.9.1948. године), представљају смернице ка сагледавању и тумачењу урушеног комплекса познатог као „Добровићев Генералштаб“, из другачијег угла и фокусиране ка дубоко похрањеним и заборављеним документима и подацима. „Велики Београд“ је била визија у којој се све значајне тачке београдског рељефа на плану града морају изразити: Баново брдо, Топчидерска звезда, Опсерваторија, Вишњичка узвишица, Миленијумска кула у Земуну, линија Бежанијске косе, Калемегдан, а средишњи део будућег „Великог Београда“ представљао је будући Нови Београд, чија је изградња започела под Добровићевим руководством након Другог светског рата. Управо као што је и сам Добровић навео „задатак је да се при урбанистичком компоновању „Великог Београда“, сем потпуног задовољавања економских и практичних задатака живота, користе такође и сва преимућства рељефа, обликовања далеких видика, омогућавајући снажној дикцији природе да дође у склопу града до потпуног изражаја“.¹ На овај начин се жели дати допринос концепту урбане рехабилитације различитим, али комплементарним приступима, а самим тим и подстрек помаку од првобитне „заштите наслеђа“ у старим градским језгрима до „правог урбаног пројекта“ који се заснива на мултидисциплинарном и интегралном приступу, који обједињава све урбане стратегије (Mirjam Goble et al. 2006, 77).

Да би указали на слојеве дубоко похрањених садржаја прошлости (памћење), те да би их актуелизовали (сећање) кроз другачији дијалог са „Добровићевим Генералштабом“, намера рада је да се скрене пажња на заборављене и дубоко скривене од очију јавности изузетно важне слојеве прошлости (Булатовић 2005, 15-16; Родаић 2014, 54-58), као на упоришне тачке за разумевање овога ремек-дела савремене српске архитектуре, настале након Другог светског рата. Овде је реч о градском амбијенту као о збиру симболичких и других артефаката, тачније о споју немерљивих културних ресурса, утемељених у оним мерљивим, као што су историјска документација, локације, објекти, пејзаж итд., али и о граду који има „капацитет да отелотвори, материјализује и репрезентује колективно памћење и да га сублимира у простору и времену“ (Radović, 2013, 11). Свему што чини амбијенталну вредност овога простора града приступило се као сложеном појму у коме сваки елемент има подједнако важну улогу у циљу трајног очувања ове београдске амбијенталне целине.

„Добровићев Генералштаб“ (1956-1965) чини ансамбл зграда на раскрсници улица Немањине и Кнеза Милоша: тзв. „зграда А“ (пре бомбардовања 1999. године „Генералштаб војске Југославије“) и „зграда Б“ са кулом (пре бомбардовања 1999. године „Савезно Министарство одбране“). Комплекс карактеришу два степенасто завршена монументална тракта која се каскадно

¹ Н. Добровић, Контуре и значај изградње Великог Београда, куцани текст, број страна 22, 1946. година. Студија се чува у Музеју науке и технике, Одељење архитектуре, Заоставштина архитектке Николе Добровића.

спуштају ка Немањиној улици. Као урбанистички мотив „Великог Београда“, чија се симболика уклапа у симболику изградње Новог Београда, овај простор великих ликовно-амбијенталних потенцијала, специфичне типологије, карактера и дизајна, представља упоришну тачку континуитета и интегритета Београда. „Квази трг“ или „Трг Сутјеска“, како је Добровић називао ову раскрсницу (Dobrović 1960, 10-11) носи разнородна значења различитих историјских слојева, а сам комплекс зграда представља најрепрезентативније дело српске архитектуре XX века, настало у складу са европским токовима архитектуре и урбанизма тога доба. Комплекс је урушен у НАТО бомбардовању Београда 1999. године. Упркос чињеници да функционална улога ових објеката више не постоји, симболички карактер места и даље живи и опомиње, па чак и у рушевинама представља упоришну тачку идентитета Београда. „Добровићев Генералштаб“ је проглашен за споменик културе 27. 12. 2005. године (Сл. Гласник РС, број 115/2005). Комплекс Генералштаба је за споменик културе прогласила Влада Републике Србије 2005. године, након темељне Студије валоризације Завода за заштиту споменика културе града Београда и Републичког завода за заштиту споменика културе, а на иницијативу Друштва архитеката Београда. Многи су разлози што је ово ремек-дело модернизма проглашено за споменик културе више од пет година након што је урушено у НАТО бомбардовању 1999. године, али на првом месту је непостојање јасно дефинисаних мерила вредновања и недовољно ангажовање на идентификацији и проучавању, али и на промовисању вредности градитељског наслеђа XX века, што је проблем са којим се сусрећу и све земље у окружењу па и шире.² Са становишта овог ремек-дела архитектке Николе Добровића могуће је спознати све кључне вредности модерне архитектуре и урбанизма: функционалност, дефинисана изражајна средства, осмишљени избор материјала, интегрисаност унутрашњих и спољних простора итд., али и веома сложену тему са становишта урбанизма и културе амбијент као јавни интерес. Као „жртва“ насиља и деструкције, комплекс је и даље на удару група и појединаца који умањују његов значај, идентификујући га са идеологијом и политиком СФРЈ и представљајући га као симбол „тлачитеља и непријатеља“ који, као такав, не завређује да буде обновљен и сачуван. Намера рада је да подстакне деловања на овом простору као приоритетном за урбану рехабилитацију,³ са крајњим

² Последице бројних „превида“ су, између осталог, и свакодневно немилосрдно „брисање са лица места“ јединствених примера архитектонског и урбанистичког наслеђа. Овај проблем је заједнички именитељ свих земаља у транзицији, земаља у окружењу и шире. Стога је веома важно да се о томе отвори дијалог, базиран на подсећању да је култура универзално људско право и основ за активну, јасну и делотворну комуникацију. О томе видети на сајту www.docomoserbia.org. Do.co.mo.mo. Србија је национална секција „Међународне радне групе за документацију и конзервацију грађевина, места и целина модерног покрета у архитектури“ Do.co.mo.mo. International, која је је основана 1988. године у Холандији, као реакција струке на убрзану девастацију и потпуни нестанак објеката модерног покрета широм света. Данас постоји 55 националних радних група у свету, са око 2000 активних чланова, и бројни регионални комитети.

³ Урбана рехабилитација је средњорочни или дугорочни процес ревитализације и регенерације града. Она се бави истовремено и простором и становништвом. Урбана рехабилитаци-

циљем унапређења квалитета урбаног простора и побољшања квалитета и комфора живота целокупног становништва у Београду. Публиковањем и стављањем ширем аудиторијуму на увид „складишта садржаја прошлости“, сачуваних и дубоко скривених од очију појединаца, у званичним архитектонским и урбанистичким документима, архивској грађи, у Добровићевој личној архиви, као и у документима времена којем је припадао и у којем је стварао, премостиће се велика празнина у сагледавању значаја архитекте Николе Добровића, незаобилазне личности историје урбанизма и архитектуре савременог Београда, али и српске културне историје XX века.

Суочени са све чешћом селективном (зло)употребом сећања усмерених ка овом комплексу и бројним (квази)тезама у правцу унижавања значаја овог „културног добра“ или „баштинског предмета“, а у корист ситносопственичких интереса, сматрамо нужним осветљавање недовољно расветљеног значаја и улоге Николе Добровића у оснивању „Урбанистичког института НР Србије“, као и у формирању новог урбанистичког кадра у Србији у периоду након Другог светског рата, у време „Обнове и Изградње“. Управо као што је један од његових некадашњих и најстаријих сарадника у Институту, архитекта Јован Крунић записао: „реч је о реминисценцијама и о евоцирању успомена везаних за оснивање 1946. и рад ове установе и њеног директора, дакле о прошлости, мисли се на садашњост, како би успомене могле бити корисне данас“ (Krunić, 1998, 74-78).

Овај период у Добровићевом стваралаштву, који је предходио настанку комплекса зграда на углу улица Немањине и Кнеза Милоша, дубоко је уткан у симболику градње комплекса зграда, као и изградње Новог Београда, централног дела Добровићевих визија „Великог Београда“, а самим тим је и вишеструко значајан у контексту његовог свеукупног сагледавања и тумачења. Савремено планирање градова, настало је као последица бриге друштвених и политичких реформатора и одговор на растућу концентрацију становништва, нехигијенских насеља, беде и болести у урбанизованим областима, које је захватио процес индустријализације током XIX века. Тек након Другог светског рата савремено планирање градова, чију основу чине друштвени, политички, културни, професионални, технички и други чиниоци, постепено добија облик контроле над коришћењем земљишта и бриге да се обезбеде хигијенски услови живота, стандарди становања и пратећих услуга итд. (Šoe, 1978, 4-10). Никола Добровић је један од оних визионара који је критиковао традиционалне генералне урбанистичке планове „сређена и једном заувек завршена уметничка дела“ и окренуо се захтевима социјалистичког друштва у коме је планирање постало основни инструмент развоја. Планирање у макро-размерама, тј. централно планирање и одлучивање на националном нивоу, нарочито у области привреде, током пете деценије XX века, промовисано од

ја представља глобални урбани пројекат (план урбаног развоја) за чију је реализацију потребан мултидисциплинарни и интегрални приступ којим ће бити обухваћени сви видови урбане политике. О томе видети у: Goble, M. et al. (2006). Vodič za urbanu rehabilitaciju : dokument pripremljen u okviru Programa saradnje i tehničke pomoći Saveta Evrope . Beograd: Luk-Asocijacija za rehabilitaciju kulturnog nasleđa i Najbolji prijatelji.

стране Добровића и кругова професионалаца проистеклих из новоформираног Урбанистичког института (1945), постаће „владајућа идеологија“ у планирању градова и обележиће наредне деценије до пред сам крај XX века. Управо као што је Никола Добровић у то време и написао: „Београд од 600.000 становника запремаће сав простор, осим данашњег Београда, још и Нови Београд, пространство по левој страни Дунава и Саве, затим проширени атар Земуна, те дунавска и савска острва. (...) На крају изградње која је започета Београд ће бити град изразите физиономије, прави велеградски организам правилног хода и рада, достојан исконске широкопотезне композиције природе“ (Dobrović, 1946, 3-7). Ефекат који ствара естетичку поруку, с аспекта разумевања „сведочанственог процеса“ и опстајања: „естетске, историјске и документарне изузетности“ (Булатовић 2005, 8), упркос свему живи и опстаје и у контексту овог дела. У узајамним одмеравањима директног са индиректним смислом, посредством физичког израза који их преноси чак и до успутног пролазника, јасно се сагледава нераскидиво јединство израза и садржаја. Управо тај унутарњи склад чини ово дело, чак и у рушевинама, местом општег занимања и стручне и шире јавности. Крајем XX и почетком XXI века најразноврсније теме из домена културе градова постају предмет етноантрополошког истраживања „као носиоци сећања на знамениту прошлост, где је овакво читање града условљено и видљивим просторним маркерима и представама и сећањима који су понекад потиснути у други план“ (Radović, 2013, 11; Радовић, 2014, 10).

Савски амфитеатар као спона старог и Новог Београда

Капитални симболи идентитета Београда и оно што га на првом месту чини препознатљивим су реке Сава и Дунав, то јест Ушће, као место њиховог спајања, али и чињеница да се баш уз обале тих река и у њиховом непосредном залеђу смењују једна за другом просторне културно-историјске целине и културна добра као што су: Београдска тврђава, Косанчићев венац, Старо београдско сајмиште, целина стари Београд, Добровићев Генералштаб (Ковачевић 2001, 151; Roter Blagojević, Vukotić Lazar 2013, 310-321), Сењак, Топчидерско брдо и Дедиње, старо језгра Земуна итд.

Након Првог светског рата Београд постаје престоница Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (касније Југославије), након чега ће уследити и расписивање интернационалног конкурса за израду Генералног урбанистичког плана Београда 1921. године и разматрања о могућностима спајања Београда и Земуна, под окриљем нове државе и то насељавањем празног простора између ова два града. Прву урбанистичку Скицу која је предвиђала потпуну трансформацију и планску изградњу целог терена у оквиру Генералног плана за град Београд израдио је 1923. године главни архитекта Техничке дирекције Ђорђе Павловић Ковалевски, који је са целом групом руских избеглица након Првог светског рата стигао у Краљевину СХС (Југославију). Додатак који се односио на Нови Београд, представљао је пример радиално-композитног

решења,⁴ супротно данашњем решењу Новог Београда, који је након бројних конкурсних решења, почео да се спроводи тек након Другог светског рата, а на основу функционалистичко-компаративне доктрине.⁵ У том периоду насипања простора између рукавца Дунава, леве обале Саве и насипа пута Београд-Земун изводила је тзв. „Данска група“ (Максимовић 1980, 255-266). Ово је уједно и период највећих промена у зони Великог ратног острва у последњих неколико векова: нестајањем државне границе, сремска, шумадијска и банатска страна су се нашле у истим границама једне државе; подиже се велики ланчани мост преко Саве који је требало да споји Београд и Земун; трамвај бр. 14 је почео да саобраћа на линији Београд Земун. Лева обала Саве није била обухваћена Генералним регулационим планом из 1939. године, међутим, подизање „Београдског сајмишта“ и насипање леве обале Саве и пута Београд – Земун несметано се одвијало до почетка Другог светског рата (Секулић 1957, 587-588; Вукотић Лазар 2004, 143-148 ; Vukotić Lazar, Đokić 2006, 34-40).

Значајне промене у зони Великог ратног острва након Другог светског рата догодиле су се 1948. године, када се на простору Новог Београда, како се тада писало, највећег и по карактеру најистакнутијег југословенског града (Стојановић, 1974, 31-36) подижу зграде: СИБ (Савезног извршног већа), ЦК (Централни комитет Комунистичке партије Југославије) и хотел „Југославија“ у самом приобаљу рукавца Дунава, на насутом терену, које убрзо постају његови симболи. Од обала рукавца Дунава и леве обале Саве, изградњом кејова – шеталишта, постигнута је прва континуирана урбана веза између Београда и Земуна, чиме су постављени темељи за спајање два града (Vrbanić 1951, 119).

У просторном погледу, Савски амфитеатар представља спону старог и Новог Београда, преко десне и леве обале реке Саве. То је уједно и најважнији централни део града, који омогућава директан контакт градског ткива са реком као осовином.

Визуре са Врачарског гребена према Савском амфитеатару и Новом Београду остварују се дуж уличне мреже усмерене ка простору Савског амфитеатра, а са простора железничке станице могуће је сагледати Теразијски гребен и део панораме коју сачињавају Косанчићев венац и Београдска тврђава са

⁴ План у коме су саобраћајни коридори радијално постављени из центра, слично прстима на шасти. Коридори су одвојени зеленим површинама тако да свако изграђено подручје има контакт са зеленим зонама. О томе видети у: Јанић, Миодраг. 1998. Појмовник; становање, грађење, планирање. Београд: ИП Неимар, стр. 280.

⁵ Главни задатак функционално-просторне организације састоји се у стварању рационалних саобраћајних веза међу појединим функционалним деловима зоне, водећи рачуна о животним потребама главног града и осталих насеља у зони, уз искоришћавање свих позитивних природних и створених услова за привредни и урбанистички развој града и осталих насеља, за развој друштвеног и културног живота, одмора и рекреације у природној средини за све становнике приградске зоне и главног града. О томе видети у: Максимовић, Бранко. 1976. „Планско организовање приградске зоне Великог града. С посебним освртом на проблеме шумско-парковског појаса Београда“. Годишњак града Београда књ. XXIII: 325-340.

Калемегданом. „Бранков мост“ и мост „Газела“ представљају просторне доминанте које условљавају визуелну одвојеност Савског амфитеатра од остатка градског ткива. Најзначајније визуре су оне са реке, одакле се у потпуности сагледава „покренутост терена“ на десној обали Саве, где се налази старо језгро Београда, у којем је „Добровићев Генералштаб“. Визуре, како оне из простора амфитеатра, тако и оне усмерене ка самом простору амфитеатра, наважнији су квалитет шире локације.

На левој обали Саве, између Старог београдског сајмишта делом порушеног у рату, и рукавца Дунава, 1947. године почињу припремни радови на изградњи Новог Београда (Ристановић 2009, 226). Средином 1948. године израђена је прва идејна скица (на подлози 1:10000) генералног решења саобраћаја и намена површина „Великог Београда“ са Београдом, Новим Београдом и Земуну (Добровић 1957, 425-439). Поред овог генералног решења предложена су и нека идејна решења за специфичне и важне амбијенталне комплексе: Ташмајдан, Калемегдан, Теразијску терасу, Трг Републике, Славију, Светосавски плато, Савски амфитеатар итд.(Стојановић 1970: 201-236).

Сл. 1. Радна акција на Теразијама 1947. године. Фотографија објављена у: Историја Београда 3. Двадесети век. Београд: Просвета, стр. 560.

Улога Николе Добровића у оснивању Урбанистичког института, при Министарству грађевина НР Србије 1945. године.

Развој урбанистичке делатности од ослобођења 1944. године, потом периода припрема, израде и доношења „Генералног урбанистичког плана“ (1949-1950), преко разраде и припрема основних поставки „Генералног урбанистичког плана“ (1951-1955), разраде детаља (1956-1959), до израде и доношења „Регулационих планова“ општина и приградских насеља (1960-1964), поклапа се у целости са „Београдским периодом“ (1945-1967) у стваралачком опусу архитекте Николе Добровића (Vukotić Lazar 2002, 60).

Након капитулације Италије, Никола Добровић бродом долази из Дубровника у Бари, где се пријављује партизанској бази и прикључује јединицама које су добиле назив „прекоморских бригада“ (Dedijer, 1950, 83).⁶ Ту ће бити стациониран до 1944. године, одакле крајем исте године бива пребачен на острво Вис, а потом је са групом стручњака, познатом као „труст мозгова“ (Macura 1984, 163-167) доведен у Београд.

Одмах након тога, Добровић бива постављен за начелника „Архитектонског одељења“ „Министарства грађевина Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ)“, са задатком да руководи обновом ратом разореног града. У том тренутку скоро две петине архитектонског простора Београда је било уништено. У граду није било воде, струје, грађевинског материјала, радника зидара, али ни архитеката. Добровић отпочиње борбу за сваки делић стамбеног и радног простора, приступа обнови грађевинског фонда, али и изради смерница градитељског стила будућег града. То ће уједно бити почетак трећег покушаја архитекте Добровића да у Београд унесе идеје савременог урбанизма и градитељства, којима је током целог живота остао доследан. Након ослобођења октобра 1944. године, „Урбанистички одсек“, касније „Одсек за планску израду и уређење града“ при „Техничком одељењу Извршног одбора Народног одбора града Београда“, приступио је припремним радовима на изради „Генералног урбанистичког плана града Београда“, као приоритетном задатку за потребе предстојеће обнове и изградње порушеног града. То је период у коме је Добровић урадио бројне „Детаљне урбанистичке студије за хитна решења проблема чворних тачака града“ (Dobrović 1946, 1-24; Dobrović 1946, 176-186; Perović 1980, 65-88; Perović i Manević 1982, 53-91), чији је значај првенствено у постављању и сагледавању урбанистичких проблема Београда, али и у томе што су оне представљале основ за будући „Генерални урбанистички план Београда“. Добровић је имао на располагању „Генерални план о уређењу и проширењу Београда“ из 1923.

⁶ Прве две јединице „прекоморских бригада“ формиране су још у новембру 1943. године. У њима је било око 2500 бораца, углавном интернираца из Словеније, Далмације и Црне Горе. Био им је прикључен и извесни број Истрана и приморских Словенаца. О томе видети у: Dedijer, Vladimir. 1950. Dnevnik. Treći deo (od 10. novembra 1943 do 7. novembra 1944). Beograd: Jugoslovenska knjiga, str. 75-119.

(усвојен 1924. године), који је игром судбине проучавао још 1929-1930. године, када се први пут појавио у Београду као учесник међународног конкурса за Теразијску терасу, и када је управо његово решење, као најбоље, награђено првом наградом (Somborski 1951, 45-52; Недић 1977, 301-310; Максимовић 1980, 239-268). Увидом у доступну картографску, планску и осталу докуменатацију, као и сагледавањем ситуације на терену, Добровић је већ тада прогнозирао да од постојећег стања до реализације изградње треба да прође тридесет година етапног планирања (Vukotić Lazar 2002, 66).

У првим месецима 1945. године, формирају се архитектонске службе у оквиру „Грађевинског одељења Извршног Народног Одбора“ Београда и Повереништва грађевина Антифашистичке Скупштине Народног Ослобођења Србије (АСНОС). „Команда Београда“ и „Савезно повереништво грађевина“ су биле установе у којима је радило доста архитеката. У Савезном повереништву су ангажовани архитекти из разних крајева Југославије, који су преко Виса дошли у Београд, међу којима је био и Никола Добровић. Њихов задатак је био пројектовање објеката савезног значаја, као и креирање политике и концепције изградње. Велики број реконструкција је изведен према старим пројектима сачуваним у техничким архивима бившег „Министарства грађевина“ и „Техничке дирекције Београдске општине“. Након доласка у Београд, Никола Добровић руководи и „Министарством грађевина ДФЈ“, до пред крај 1945. године, када је неочекивано био разрешен дужности начелника „Савезног Министарства грађевина“.

Један од протагониста идеје о оснивању стручне друштвене организације урбаниста, поред Хранислава Стојановића и Живе Ђорђевића, био је и Никола Добровић (Novaković 1987, 301-324). „Урбанистички институт Министарства грађевина Србије“ основан је 27. новембра 1945. године одлуком „Министарства грађевина Србије“. За директора је постављен Никола Добровић са задатком да “приступи организацији Института” (Dobrović, 1946, 2; Стојановић 1970, 201-236). Институт је настао спајањем двеју основних урбанистичких служби: прва је била служба града Београда и бројала је десетак људи, а друга служба Министарства грађевина Србије, која је бројала око двадесетак стручњака. Да би извршио избор стручњака по “извесном начелу”, с обзиром на значај будућег рада Института, Добровић је припремио једну „Анкету” од педесетак питања, а чија је садржина била конкурсног карактера и са циљем да се изврши одабир најбољих за послове планирања и изградње Београда, будућег привредног, културног и политичког центра Балкана и Југоисточне Европе. На факсимилу оснивачког документа Никола Добровић је записао: „Чланство у Урбанистичком институту повлачи за собом извесне неписане, но ипак пуноважне обавезе које ће бити аутоматски регулатор у погледу личног, етичког односа појединих сарадника према урбанизму, а то ће рећи и према Институту“.⁷ Половином 1946. године,

⁷ Факсимил оснивачког документа Урбанистичког института Србије (фотокопија), под називом: "Другу архитекти"(1946). Документ се налази у документацији др Зорана Маневића.

Институт је смештен у зграду “Комуналног одељења ИНО града Београда”, Теразије бр. 45. (Dobrović 1946, 2). Ту су потом запослени делом стручњаци из “Одсека за планску изградњу ИНО града Београда”, а делом и из „Урбанистичког одсека Министарства грађевина Србије“. У почетку је ту било 12 сарадника, а већ 1946. године тај број се повећао на 23 запослена, поред још два административна радника и једног служитеља. Просторије су постајале неусловне за рад и очекивало се да се ускоро „Урбанистички институт“ преселити „у свој дом на углу Богојављенске улице (Кнеза Симе Марковића, види у: Леко 2003, 130) и Косанчићевог венца“ (Dobrović 1946, 1-24).

Уредба о оснивању Урбанистичког института издата је од стране „Председништва валде НР Србије“ 23. марта 1946. године (В.С. бр.18). „Пословник о устројству и пословању Урбанистичког института“, прописан од „Министарства грађевина НР Србије“, објављен је 29. јуна 1946. године, а потом и „Ценовник“, 20. јула исте године. Пословник и ценовник су били у складу са истакнутим „Кућним редом“ Урбанистичког института у којем се прописује, између осталог, и „дух строге колективности“. Урбанистички институт ће ускоро бити у стању да осигура услове рада и постао је, како је Добровић волео да каже „у правом смислу народни институт“ (Dobrović 1946, 1-24).⁸ Институт је тада и званично постао “научно и стручно радно тело за изградњу теорије и пракције урбанизма“, као и за решавање конкретних урбанистичких задатака на територији НР Србије, а првенствено за израду уређајних основа Београда. У циљу популарисања „теорије и пракције урбанизма“, у Урбанистичком институту су се одржавали курсеви и јавна предавања и публиковали часописи, брошуре и књиге (Dobrović 1946, 1-24). У исто време, Институт је започео рад на систематичном и стрпљивом прикупљању документације и статистичких података за потребе урбанистичког планирања, архитектонског пројектовања и будућег уређења града.

Од самог почетка рада Урбанистичког института, Никола Добровић се наметнуо снагом ауторитета, као изузетан организатор, архитекта и носилац идеја о будућем југословенском модерном урбанизму (Somborski 1950, 5-10). Заједно са својим сарадницима из Урбанистичког института (М. Пантовић, М. Мацура, О. Минић, И. Куртовић, С. Мандић, Б. Петричић, Ј. Крунић, М. Јанковић, М. Митровић, Р. Илић, Ј. Јефтановић, Б. Мирковић, Д. Маринковић, Н. Гавриловић, Ј. Кортус, В. Марковић итд.) обилазио је Србију у циљу проналажења локација за будуће фабрике, болнице, школе, стамбене зграде и све друго предвиђено “Првим петогодишњим планом”. Брзина рада је оно што се тада сматрало првостепеним квалитетом у пројектовању: архитекте би се састајале са инвеститором, затим би израђивали идејне пројекте, приближно тачне статичке прорачуне, а потом би одмах исцртавали планове

⁸ На стр. 22 објављени су чл. 8 и чл. 11 из „Уредбе о оснивању Урбанистичког института“, на стр. 23, чл. 3 и чл. 6 „Правилника о устројству Урбанистичког института Министарства грађевина НР Србије“, а на стр. 24 „Пословна тарифа - Ценовник урбанистичких радова“.

темеља и односили их на градилишта. Исправност функционалног решења, углавном веома упрошћеног, као и проверу пројеката, вршиле су стручне комисије.

Ради што јаснијег сагледавања свих фаза у обнови и изградњи Београда, али и њиховог значаја за историју југословенског и српског модерног урбанизма и архитектуре, било је неопходно јасно издиференцирати и анализирати све задатке, и то првенствено посматрајући рад новоформираног „Урбанистичког института НР Србије“. Једино је тим путем било могуће правилно сагледати улогу и значај архитектке Добровића као руководиоца тих институција од првих послератних година “Обнове и Изградње” (Радовић, 2014, 101-105) до “Дубровачког саветовања” 1950. године (Реферати са I саветовања архитеката и урбаниста Југославије, Дубровник, од 23. до 25. 11. 1950), односно до краја периода предвиђеног за спровођења “Првог петогодишњег плана” („Закон о Петогодишњем плану развика народне привреде ФНРЈ у год. 1947-1951“, објављеном у Политици од 1.V 1947). На „Дубровачком саветовању“ узело је учешће 247 делегата из Друштва инжењера и техничара Република у којима су секције архитеката постојале. За потребе саветовања, Секција архитеката Друштва инжењера и техничара Србије публиковала је књигу реферата у којој су објављени и реферати делегата из Скопља и Подгорице. Секције архитеката Друштва инжењера и техничара Хрватске и Друштва инжењера и техничара Словеније, нису припремиле књиге реферата, али су их публиковале након саветовања. На сарджину саветовања, као и на тематску структуру реферата, значајно је утицала „Атинска повеља“. Осим величања начела модерне архитектуре, делегати су након излагања Владислава Рибникара били једногласни у ставу да се убудуће треба дистанцирати од поука градитељства које су долазиле из Совјетског савеза (Рибникар, 1950, 5-26)⁹. Никола Добровић, иако наистакнутији промотер модерне архитектуре на простору Југославије, није присуствовао саветовању, али ће у наредном периоду допринети да се под окриљем Клуба младих архитеката (КМА) на Архитектонском факултету у Београду објави књига „Атинска повеља“, за коју ће написати и предговор (Добровић [1965]1998, 9-13).

Прву фазу Београдског периода “Обнове и Изградње” обележиће три урбанистичка елабората, која ће предходити „Генералном урбанистичком плану Београда из 1950. године“ (ГУП се као скраћеница након Другог светског рата одомаћила међу стручњацима и у широј јавности):

1) Скице-студије за парцијално решење извесних делова старог Београда;

⁹ Две године након Дубровачког саветовања“ на Трећем конгресу Савеза књижевника Југославије у Љубљани, одржаног од 5. до 7. X 1952. године Мирослав Крлежа је одржао „Говор“ у коме је оштро критиковао социјалистички реализам и најавио ослобађање од идеолошких стега. О томе видети у: Krlęza, Miroslav. 1952. „Govor na kongresu knjięevnika u Ljubljani“. Republika br. 10-11: 205-243.

- 2) Скица регулације Београда на левој обали Саве¹⁰;
- 3) Идејна скица генералног решења саобраћаја и намене површина Великог Београда.

Сва три елабората носе индивидуални печат Николе Добровића, без обзира на то што је иза њих као пројектантско-стручна организација стајао „Урбанистички институт НР Србије“. Никола Добровић је био поборник али и тумач „идејних скица“, које је сматрао важним за урбанизам, али и највећим степеном архитектонске креације. У „Урбанистичком институту“ су урађене бројне „Урбанистичке студије“ у којима су постављани и сагледани сви проблеми центра града, које је Добровић објединио под заједничким насловом “Непосредни задаци који не условљавају реконструкцију градске технике и саобраћајних уређаја” (Dobrović 1946, 176-186).

Преласком на тзв. планску привреду, одлучено је да „Урбанистички институт“ уђе у састав „Планске комисије НР Србије“ и да се финансира из њеног редовног буџета. Због важности усклађивања рада на пројектовању са „Петогодишњим планом“, основана је почетком 1948. године „Управа главног архитекте“ при „Грађевинском одељењу ИОНО“, а Никола Добровић је постављен за главног архитекту града. Комплетан кадар урбаниста, архитеката из „Урбанистичког института НР Србије“, прешао је да ради код главног архитекте града Београда (Стојановић 1955, 476-479).

Године 1948. издвојена је посебна “Група за Нови Београд”, којом је такође руководио Никола Добровић, а пројектант-сарадник му је био архитекта Милорад Маџура. Ова група је урадила “Нову идејну скицу у размери 1:5000”, 30. септембра 1948. године (Стојановић 1955, 476-479). “Група за Нови Београд” тада је презентовала „Први идејни урбанистички план Великог Београда“ као јединствену основу, засновану на планској повезаности територија на десној и левој обали Саве. План се одликовао богатом и садржајнијом општом структуром града и прогресивнијом концепцијом унутарње саобраћајне мреже. „Група за Нови Београд“ тесно је сарађивала и са радним бригадама, са којима је заједно постизала крупне резултате (Ристановић 2009, 69-78).

Изненада и неочекивано, надлежности ове Групе током 1948. године преузима „Стручни савет за изградњу Београда на левој обали Саве“, формиран од стране Председништва владе ФНРЈ, све до потпуног укидања „Групе за Нови Београд“ и „Управе главног архитекте“, крајем 1948. године. Тада је формирана “Управа за пројектовања ИОНО Београда”, која је објединила урбанистичке, архитектонске и инжењерско-комуналне службе. “Стручни савет за изградњу Београда на левој обали Саве”, радио је у пленуму и по групама. У оквиру “Стручне групе за урбанистичка решења и

¹⁰ За потребе Сталне комисије за урбанистичке послове, Н. Добровић је написао и две студије : „Територијалне воде Београда“ и „Нови Београд и симболика његове изградње“. Студије се чувају у Музеју науке и технике, Одељење архитектуре, Заоставштина архитекте Николе Добровића.

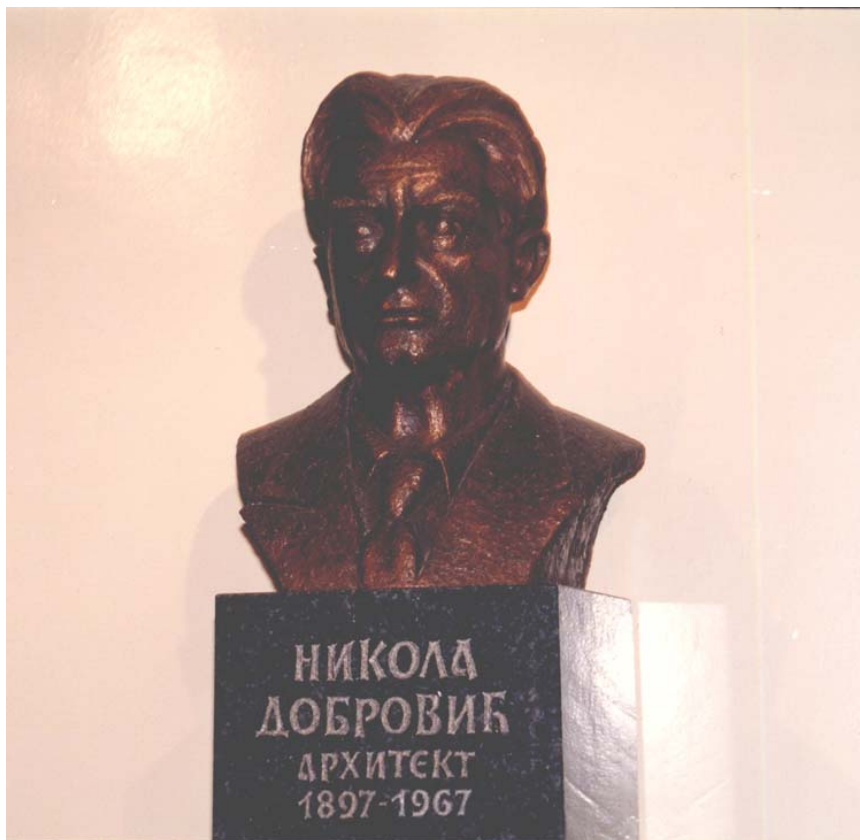
архитектонска питања”, Добровић је и даље предано радио, упркос бројним и неправично донетим одлукама које су га све више удаљавале од положаја са којих је могло да се одлучује (Стојановић 1955, 476-479). Када је крајем 1948. године формирана “Урбанистичка комисија”, као саветодавно тело при „Управи за пројектовање ИОНО“, а која је до 1950. године одржала 71 седницу разматрајући сва крупна питања Генералног урбанистичког плана Београда, Добровић је постепено губио овлашћења, постао је само један од чланова Комисије, чије се мишљење међу професионалцима уважавало, али је из политичких разлога изостављано у коначној верзији планских докумената (Стојановић, 1975, 199-218; Вукотић Лазар, 2002, 125-126). Управо као што је записао његов тада млађи колега, сарадник и члан Института, архитекта Јован Крунић: „Добровић је био прави човек, на правом месту, али не и у право време. Он је био толико испред и изнад свога времена, да се дивергенција никако није могла усагласити. Нити је Добровић могао да деградира самога себе „прилагођавајући“ се времену, нити је време могло да поднесе „насиље“ захтева високих стандарда“. (Крунић, 1998, 74-78).

Сл. 2. Нове радне бригаде улазе на простор Новог Београда. Фотографија објављена у: Ристановић, С.В. Нови Београд градитељски подухват, стр. 560.

Као својеврсна замена за ускраћено ангажовање на пољу практичног рада, Николи Добровићу је додељен посао професора Универзитета, где је на Архитектонском факултету у Београду предавао од 1948. до 1967. године, прво на студијама урбанизма, а потом на предмету „Савремена архитектура“, који је сам основао. Последње деценије живота Добровић је провео пројектујући, али и пишући бројне књиге за потребе наставе на Архитектонском факултету (Вукотић Лазар 2002, 159-60). На Добровићевим књигама и предавањима одшколовале су се целе генерације студената, а и данашње генерације

студената архитектуре и урбанизма, као и свих сродних факултета, користе Добровићеве књиге (Урбанизам и силе које га покрећу. 1948. Београд: пишчево издање; Урбанизам кроз векове 1- Југославија. 1950. Београд: Научна књига; Урбанизам кроз векове – Стари век. 1952. Београд: Научна књига; Савремена архитектура 1 -Постанак и порекло. 1952. Београд: пишчево издање; Техника урбанизма 1А. 1953. Београд: Научна књига; Савремена архитектура 2 -Поборници. 1955. Београд: Грађевинска књига; Техника урбанизма 1Б. 1957. Београд: Научна књига; Техника урбанизма 2А-2Б, Саобраћај. 1958. Београд: Грађевинска књига; Савремена архитектура 3 – Следбеници, 1963. Београд: Грађевинска књига; Савремена архитектура 4 – Мисаоне притоке. 1965. Београд: Завод за издавање уџбеника итд.).¹¹

Сл. 3. Биста Николе Добровића постављена 1996. године у аули Архитектонског факултета у Београду. Рад вајара Ваве Станковића.

¹¹ О томе видети у: Vukotić Lazar, Marta. 2002. Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945-1967). Beograd: Plato, стр. 125-141.

Закључак

Одрастао у Печују, школован у Прагу, једном од европских седишта међународног рационализма (Макаш и Дамљановић Conley 2010, 45-61), никада се није помирио са чињеницом да се неким људима дозволи обликовање града. Преке нарави и строгих професионалних начела, декларисани „конструктивиста“ није успео да опстане у Управи града Београда, нити у државним органима. Велика љубав према студентима навела га је да заборави на све предходне недаће и да са истим еланом настави рад на унапређењу наставе, увођењу нових предмета, писању уџбеника. Након што је Архитектонски одсек прерастао у факултет 1948. године, Никола Добровић је постао његов први декан школских 1948-1949. и 1949-1950. године (Вабић 1967, 28).

Године 1965. постаје редовни члан САНУ, а Реферат Одељења за ликовну и музичку уметност о Николи Добровићу потписали су Александар Дероко, Петар Лубарда и Станојло Рајичић (Добровић 1967, 88-97)

Сл. 4. Комплекс зграда познат као Добровићев Генералштаб снимљен одмах након НАТО бомбардовања 1999. године. Фотографија (разгледница) рад Бранислава Стругара.

Од бројних пројеката, конкурсних студија, урбанистичких планова и замисли Николе Добровића изведени су само комплекс зграда, данас познат као Добровићев Генералштаб у Београду, неколико објеката у Херцег Новом и „Дечје одељење Завода за физиклану терапију и медицинску рехабилитацију“ у Игалу.

Циљ овога рада је да укаже да једино реализовано дело Николе Добровића у Србији и Београду Добровићев Генералштаб има свој значај и као документ епохе којој је овај градитељ припадао, а на првом месту као симбол времена у којем је формирана цела плејада градитеља и урбаниста, почев од креатора првог послератног Генералног урбанистичког плана из 1950. године, градитеља Новог Београда, преко представника „Београдске школе архитектуре“, групе „Никола Добровић“¹², па све до данашњих генерација младих архитеката, које се и даље школују на Добровићевим поукама (Мастер пројекат М.6.03. Семестар Дипломских академских студија – Мастер 2008/2009. у студију проф. Зорана Лазовића и асистента Вање Панића на Архитектонском факултету у Београду).¹³

Иzvори

Заоставштина Николе Добровића: Заоставштина архитекте Николе Добровића, Београда, Музеј науке и технике, Одељење за архитектуру.

¹² Студијска група за савремену архитектуру „Никола Добровић“ основана је на Архитектонском факултету у Београду крајем 1977. године, поводом осамдесетогодишњице рођења Николе Добровића. Иницијатива за формирање групе је потекла од проф. др Ранка Радовића, Добровићевог ученика, поборника и следбеника. Група је бројала око тридесетак чланова, тада младих архитеката: Предраг Сиђанин, Славица Обрадовић, Марина Чутурило, Душица Константиновић, Милан Томашић, Андрија Филиповић, Дарко Радовић итд. Група је 25. априла 1978. године у Студентском културном центру (СКЦ) приредила изложбу „Архитекта Никола Добровић“. О томе видети у: Vukotić Lazar, Marta. 2002. *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945-1967)*. Beograd: Plato, стр. 141.

¹³ Тема семестралног задатка Дипломских академских студија – Мастер 2008/2009, под менторством проф. Зорана Лазовића, била је пројектовање ефемерног/привременог/флексibilног или сталног објекта културе/информација/мултифункционалне савремене архитектуре/скулптуре у дефинисаном контексту јасне историчности, модерности и архитектонике. Локације задатка су девастирани простори испред зграда Генералштаба у Београду и Команде ваздухопловства у Земуну. Циљ задатка представљао је афирмисање значајних места у граду. Студенти који су сачињавали студио: Тијана Тубић, Андрија Обрадовић, Тијана Лапчевић, Никола Степковић, Весна Јовановић, Един Омановић, Милутин Церковић, Зорица Вуковић, Андрија Јелић, Наталија Велимировић, Ана Димитријевић, Невена Крстић, Милена Душић, Данијел Павић, Марија Радојчић, Бранислав Спасојевић, Беба Петровић, Весна Лазаров, Милица Луковић, Љиљана Копаревић, Филип Поповић, Вишња Вукићевић, Снежана Алимпијевић, Ива Вавић и Јелена Живановић. Изложба рада студената Архитектонског факултета одржана је од 11. до 21. јуна 2009. године у просторијама Велике галерије, Централног Дома војске у Београду. У уводном тексту каталога изложбе, између осталог, проф. Лазовић је написао: „Учење, савлађивање вештина, стицање знања, препознавање и стварање талената на студијама архитектуре није могуће остварити без етичке димензије, и без правилног схватања времена, догађаја и контекста (...)“ Проф. Лазовић даље наводи: „суочавајући се са обимном писаном грађом Николе Добровића, студент Филип Поповић је нашао следећи текст и данас веома актуелан: ‘Друштвена заједница мора бити вољна да стане на пут бирократској самовољи, разним везама и каналима протекције и стане на крај свим високо-фреквентним спроводиоцима неваљалства’. О томе видети у: „Реконструкција јавних простора Београда“. Каталог изложбе. Велика Галерија Централног Дома Војске, Београд, 11-21. 4. 2009. године.

Заоставштина Петра Добровића: Заоставштина сликара Петра Добровића, Београд, Архив САНУ, Историјска збирка бр. 14758/IV и 14758 / VII – 873.

Литература

- Babić, Ljiljana. 1967. „Arhitekt Nikola Dobrović“. *Athitektura urbanizam* br. 43: 22-31.
- Булатовић, Драган. 2005. „Баштинство или о незаборављању“. Крушевачки зборник 11: 7-20.
- Vrbanić, Vito. 1951. „Urbanistički plan Novog Beograda“. *Urbanizam-arhitektura* br. 1-4: 119.
- Vukotić Lazar, Marta. 2002. *Beogradsko razdoblje arhитекте Nikole Dobrovića (1945-1967)*. Beograd: Plato.
- Вукотић Лазар, Марта. 2004. „Старо београдско сајмиште, оснивање и изградња“. *Годишњак града Београда* бр. 51: 143-168.
- Vukotić Lazar, Marta, Đokić, Jasmina. 2006. „Complex history as a source of planning problems, Old Belgrade Fairground“. *Spatium* br. 11-13: 34-40.
- Goble, Mirjam, Ksavier Benoa, Dezimpler Verner, Filipe Lopes, Serž Vio, Bernar Buze i Jelka Pirković. 2006. *Vodič za urbanu rehabilitaciju: dokument pripremljen u okviru Programa saradnje i tehničke pomoći Saveta Evrope*. Beograd: Luk-Asocijacija za rehabilitaciju kulturnog nasleđa i Najbolji prijatelji.
- Група аутора. 1947. „Закон о Петогодишњем плану развита народне привреде ФНРЈ у год. 1947-1951.“ *Политика*, 1. мај.
- Dedijer, Vladimir. 1950. *Dnevnik. Treći deo (od 10. novembra 1943 do 7. novembra 1944)*. Beograd: Jugoslovenska knjiga.
- Dobrović, Nikola. 1946. *Obnova i izgradnja Beograda*. Beograd: Urbanistički institut
- Dobrović, Nikola. 1946. „Obnova i izgradnja Beograd: konture budućeg grada“. *Tehnika* br. 6: 176-186.
- Dobrović, Nikola. 1946. „Središnji i regionalni (urbanistički) planovi“. *Tehnika* br.1: 8-9.
- Dobrović, Nikola. 1946. „Konture i značaj izgradnje Velikog Beograda“. *Tekst obima 22. strane kucan pisaćom mašinom. Muzej nauke i tehnike, Odeljenje za arhitekturu, Zaostavština arhитекте Nikole Dobrovića*.
- Дорбовић, Никола. 1957. „Нови Београд као градотворачки подухват, његов лик и симболика из перспективе 1957“. *Техника* 10: 425-430.

- Dobrović, Nikola. 1960. „Pokrenutost prostora: Bergsonove dinamičke dinamičke šeme – nova likovna sredina“. ĆIP 100: 10-11.
- Dobrović, Nikola. [1965] 1998. „Reč o knjizi“ u: Le Courbusier Atinska pove-lja.prir. Slobodan Mašić, 9-13. Beograd: Klub mladih arhitekata.
- Добровић, Никола. 1967. „Шест слика из света архитектуре“. Споменица у част новоизабраних чланова САНУ. Посебна издања књ. СДП. Спо-меница књ. 30: 88-97.
- Еко, Умберто. 1995. Симбол. Београд: Народна књига. Алфа.
- Јанић, Миодраг. 1998. Појмовник; становање, грађење, планирање. Београд: ИП Неимар.
- Ковачевић, Бојан. 2001. Архитектура зграде Генералштаба, монографска сту-дије дела Николе Добровића. Београд : Новинско информациони цен-тар „Војска“.
- Krleža, Miroslav. 1952. „Govor na kongresu književnika u Ljubljani“. Republika br. 10-11:205-243.
- Krunć, Jovan. (1998). Beograd imajući biti. Beograd: Savez arhitekata Beograda.
- Le Corbusier. 2002. Modulor. Harmonične mjere prema ljudskom obimu univerzal-no primenljive u arhitekturi i mašinstvu. Nikšić: Jasen.
- Makaš, Emily Gunzburger, Tanja Damjanović Conley, edit. 2010. Capital Cities in the Aftermath of Empires. Planning in Central and Southeastern Europe. New York: Routledge.
- Максимовић, Бранко. 1976. „Планско организовање приградске зоне Великог града. С посебним освртом на проблеме шумско-парковског појаса Београда“. Годишњак града Београда књ. XXIII: 325-340.
- Максимовић, Бранко. 1980. „Вредности Генералнога плана Београда од 1923. године и њихово поништавање“. Годишњак града Београда књ. XXVII: 255-266.
- Macura, Milorad. 1984. »Marginalije na četrdesetogodišnjicu«. Izgradnja 11: 163-167.
- Минић, Оливер. 1955. „У потрази за ликом Београда“. Годишњак музеја града Београда књ. II: 455.
- Недић, Светлана. 1977. Генерални урбанистички план града Београда из 1923. године. Годишњак града Београда књ. XXIV: 301-310.
- Novaković, Borko. 1987. Urbanistička pisma 1955-1985. Prilozi za monografiju Urbanističkog saveza Srbije i Jugoslavije. Beograd: IRO „Građevinska knjiga i Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje.
- Perović, Miloš, prir. 1980. Dobrović. Izbor tekstova. Urbanizam Beograda 58. Beo-grad: Zavod za planiranje razvoja grada Beograda.

- Perović, Miloš i Zoran Manević, prir. 1982. Beograd između stvarnosti i sna. Izbor tekstova. Urbanizam Beograda 66/67. Beograd: Zavod za planiranje razvoja grada Beograd.
- Popadić, Milan. 2014. Vreme prošlo u vremenu sadašnjem Uvod u studije baštine. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. <http://www.f.bg.ac.rs/instituti/CMiH/publikacije> (preuzeto 21.marta 2015).
- Radović, Srđan. 2013. Grad kao tekst. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Радовић, Срђан. 2014. Београдски одоними. Београд: Етнографски институту САНУ.
- Реферати са I саветовања архитеката и урбаниста Југославије, Дубровник 23. до 25. XI 1950.. Први део. Београд: Научна књига; Друштво инжењера и архитеката Хрватске. Referati savjetovanja arhitekata i urbanista u Dubrovniku 1950. Zagreb: Друштво инжењера и техничара Хрватске; Problemi arhitekture in urbanizma LRS. Referati članov sekcije Društva inženirjev in tehnikov LRS na 1. Posavetovanju arhitektov FLRJ v Dubrovnik 23.-25.XI 1950. Ljubljana: Arhitektonska sekcija inženirjev in tehnikov LR Slovenije.
- Рибникар, Владислав. 1950. „Проблеми стамбених зграда“. Реферати са I саветовања архитеката и урбаниста Југославије, Први део: 5-26.
- Ристановић, Слободан В. 2009. Нови Београд, Градитељски подухват века. Београд: ИА „КСЕ-НА“.
- Roter Blagojević, Mirjana, Vukotić Lazar, Marta. 2013. „Renewal of destroyed authenticity? Significance of the Old Fair Ground and the New Military Headquarters restoration for preservation of cultural and architectural identity of Belgrade“. Међународни научни симпозијум. Простори памћења, архитектура-баштина-уметност. Одељење за историју уметности, Филозофски факултет у Београду: 310-324.
- Секулић, Александар. 1957. „Први београдски сајам између првог и другог светског рата“. Годишњак музеја града Београда књ. IV: 587-588.
- Somborski, Miloš. 1951. „Razvoj Beograda između dva rata“. Urbanizam arhitekture 1-4: 40-52.
- Стојановић, Братислав. 1955. „О архитектонско урбанистичким пројектним организацијама Београда“. Годишњак музеја града Београда књ. II: 476-479.
- Stojanović, Bratislav. 1974. „Iz građe za istoriju Novog Beograda“. Urbanizam Beograda br.25: 31-36.
- Стојановић, Братислав. 1975. „Историја Новог Београда II део“. Годишњак града Београдс књ. XXII: 199-218.
- Stojanović, Bratislav, Martinović, Uroš. 1978. Beograd 1945-1975. Urbanizam, arhitektura. Beograd: NIRO »Техничка књига«.

Стојановић, Братислав. 1970. „Послератна београдска архитектонска изградња“. Годишњак града Београда књ. XVII: 201-236.

Šoe, Fransoaz. 1978. Urbanizam utopija i stvarnost. Beograd: IP Građevinska knjiga.

Marta M. Vukotić Lazar

Part of the Architect Nikola Dobrović in Implementation of the Modern Urban Planning and Architectural Theories and Poetry in Institutional Planning of the Urban Development of Belgrade

Contribution to the insight and interpretation of “Dobrović General Staff” within the context of the “Big Belgrade” vision

“Dobrović Generalstaff” is the complex of buildings in the crossroads of Nemanjina and Kneza Miloša streets (Kneza Miloša no. 33-41), so called „building A“ (till the bombardment in 1999 “Generalstaff of the Yugoslav army“) and „building B“ with the tower (till the bombardment in 1999. “Yugoslav Secretariat for National defense“). As the urban planning motif of “Big Belgrade“, with its symbolism matched with the symbolism of New Belgrade erection, this space of great artistic-ambience potentials, of a specific typology, character and design, represents central point of continuity and integrity of Belgrade. „Meta square“ or the „Square Sutjeska“, as Dobrović named this intersection (Dobrović 1960, 10-11) carries various meanings of the different historic layers, and the complex of buildings itself is the most representative work of the Serbian architecture in 20th century, created in accordance to European trends in architecture and urban planning of that time. The complex is demolished in NATO bombardment of Belgrade in 1999. Despite the fact that the functional role of these structure no longer exists, symbolic character of the place is still living and warning, and even in ruins it is the central point of Belgrade's identity. “Dobrović Generalstaff“ was declared a cultural monument on December 12th 2005. As a „victim“ of violence and destruction, the complex is still under attack of individuals decreasing its significance, identifying it

Key words:

town, heritage, art, urban planning, history of architecture

with ideology and politics of SFRJ and introducing it as a symbol of „oppressors and enemies“, not deserving as such to be renewed and preserved.

Visionary work of the architect Nikola Dobrović (1897, Pécs - 1967, Belgrade) on conceptualization of “Big Belgrade“, metropolis on the Sava and Danube, and his role in construction of New Belgrade, central part of the future “Big Belgrade” according to his idea, and on elaboration of the Concept design of General plan for the reconstruction of Belgrade“ (completed on September 30th 1948) as well, are unavoidable drafts for the insight in and interpretation of the demolished complex of „Dobrović Generalstaff“, as a top achievement of Serbian architecture in 20th century, with a goal to encourage activities in this space as a priority of urban rehabilitation,¹⁴ aiming to upgrade the quality of urban space in general.

In order to show the layers of deeply stored contents of the past (memories), and to actualize them (remembrance) through a different dialogue with “Dobrović Generalstaff“ the goal of this work is to draw attention to the forgotten and deeply hidden from the public exceptionally significant layers of the past and central points for understanding of this masterpiece of the modern Serbian architecture (Bulatović 2005, 15-16; Popadić 2014, 54-58).

Confronted with frequent, selective (mis)use of memories concerning this complex and numerous (meta)thesis directed to lower the value of this cultural good, or „heritage object“, in favor of minor selfish interests, the goal of this work is to indicate the significance of its consideration - by clarification another one in a sequence of insufficiently known „memorial contents“, equally significant draft as the founding of the Urban Planning Institute of NR Serbia and establishing of the new urban planning professional staff in the period after the Second World War in the times of renewal and constructions, led by the architect Nikola Dobrović - from the point of view of its understanding as a „witness process“ and of its esthetic, historic and documentary exceptionality“ (Bulatović 2005, 8; Eko 1995, 33).

¹⁴ Urban rehabilitation is a middle-term or long-term process of revitalization and regeneration of a city. It is simultaneously dealing with space and population. Urban rehabilitation is a global urban project (plan of urban development) whose realization needs multidisciplinary and integral approach, including all forms of urban policies. See in: Goble, M. et al.. (2006). *Guide for urban rehabilitation : prepared within Programme of technical assistance and co-operation of the Council of Europe* . Beograd: Luk-Asocijacija za rehabilitaciju kulturnog nasleđa i Najbolji prijatelji.